

Edukacja zawodowych rodzin zastępczych w Polsce

Wstęp

Opieka i wychowywanie to procesy, które powinny być związane ze świadomością przyjęcia odpowiedzialności za życie i przyszłość dziecka. Waga odpowiedzialności wzrasta w sytuacji podjęcia decyzji o sprawowaniu pieczy nad „cudzymi” dziećmi. Instytucja opiekunów zastępczych istnieje od dawna i jest najlepszym rozwiązaniem dla efektywnego procesu wychowania dzieci osieroconych i zaniedbanych. W historii opieki zastępczej jedynie ostatnie dwie dekady są przykładem świadomego doboru kandydatów do sprawowania opieki zastępczej. Według art. 39 ust. 1 pkt 1 ustawy z dnia 9 czerwca 2011 r. o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej [DzU z 2011 r., nr 149, poz. 887 z późn. zm.] rodziny zastępcze dzielą się na trzy rodzaje: rodziny spokrewnione z dzieckiem, rodziny niezawodowe i rodziny zawodowe (w tym specjalistyczne oraz o charakterze pogotowia rodzinnego). W ustawie szczegółowo nakreślono warunki, jakie muszą spełniać kandydaci na opiekunów zastępczych oraz uregulowano kwestie przygotowania kandydatów. Zgodnie z art. 44, ust. 5 w przypadku rodzin spokrewnionych, czyli tych, które tworzą wstępni lub rodzeństwo dziecka, szkolenie nie jest obligatoryjne i może odbywać się zgodnie z indywidualnym planem, w zależności od potrzeb rodziny i dziecka.

Kandydaci do pełnienia funkcji rodziny zastępczej niezawodowej lub rodziny zastępczej zawodowej są zobowiązani do odbycia szkolenia i uzyskania świadectwa jego ukończenia. Program szkolenia zatwierdza na okres 5 lat na wniosek podmiotu prowadzącego minister właściwy do spraw rodziny [art. 44, ust. 2]. Wniosek musi zawierać informacje dotyczące w szczególności programu szkolenia, liczby godzin, kwalifikacji osób prowadzących, sposobu prowadzenia szkolenia oraz wykorzystywanego materiału dydaktycznego [art. 44, ust. 3].

1. Edukacyjne wskaźniki programu PRIDE

W Stanach Zjednoczonych przeprowadzono badania dotyczące efektywności rodzin zastępczych w kontekście ustawowych wymogów szkolenia, licencjonowania i wsparcia rodzin zastępczych [Schlonsky, Berrick 2001]. Wyniki analiz jednoznacznie wskazywały, że od amerykańskich rodzin zastępczych, poza wymogiem zapewnienia dzieciom bezpieczeństwa, potrzeb edukacyjnych, zdrowotnych oraz wzmacniania więzi i relacji z rodziną naturalną, oczekuje się

znacznie więcej [Polkowski 2006: 1]. Stworzono zatem precyzyjny system warunków, które muszą zostać spełnione przez kandydatów do pełnienia funkcji rodziny zastępczej. Przedstawiciele Departamentu Zdrowia i Służb Społecznych w porozumieniu z naukowcami z Child Welfare League of America opracowali system rekomendowanych standardów¹. Nowy, wprowadzony w życie system, umożliwił intensywny rozwój programów rekrutacyjnych, szkoleniowych i wspierających rodziny zastępcze. Na tej bazie powstał federalny program MAPP (Model Approach to Partnership and Parenting) [Pasztor 1987]. Kolejne konsultacje i duże zainteresowanie władz stanowych doprowadziły do opracowania usystematyzowanej i rozszerzonej wersji MAPP – Programu PRIDE: Rodzinna Opieka Zastępcza/Adopcja.

Główne wskaźniki edukacyjne wypracowanego Programu dotyczyły nabycia przez kandydatów do pełnienia funkcji rodziny zastępczej umiejętności skorelowanych z listą wymogów zawierających się w ośmiu kategoriach, mianowicie:

- 1) wymogi związane z zapewnieniem dziecku bezpieczeństwa i wsparcia środowiska;
- 2) wymogi związane z zaspokajaniem potrzeb rozwojowych dziecka i wzmocnieniem więzi z naturalną rodziną;
- 3) wymogi związane z promowaniem stałych rozwiązań i realizacji celów długoterminowych;
- 4) wymogi związane ze wzmocnieniem trwałych, pozytywnych związków;
- 5) wymogi związane z umiejętnością pracy zespołowej;
- 6) wymogi związane z umiejętnością pracy nad własnym rozwojem;
- 7) wymogi związane ze stałym rozwojem rodziny zastępczej;
- 8) wymogi związane z zaspokajaniem potrzeb kulturalnych dziecka [CWLA 1995].

Uzyskane w procesie szkolenia umiejętności stanowią podstawę właściwego pełnienia funkcji opiekunów zastępczych. Jest to najważniejszy element metodyki Programu. Równie istotna jest możliwość szczegółowej ewaluacji zdolności osób pretendujących do roli rodziny zastępczej lub adopcyjnej. Autorzy Programu przewidzieli możliwość zastosowania narzędzia analizy mocnych stron i potrzeb kandydatów w oparciu o wielopunktową klasyfikację potrzeb zarówno rodziny, jak i dziecka [CWLA 1995]. Połączenie narzędzia ewaluacji z opracowanym praktycznym „Planem rozwoju rodziny”, wykorzystywanym przez trenerów programu staje się obiektywnym probierzem oceny kwalifikacyjnej.

2. PRIDE w Polsce

System szkolenia kandydatów na opiekunów zastępczych i rodziców adopcyjnych w Polsce został wprowadzony i upowszechniony na przełomie XX i XXI w. Warszawskie Towarzystwo NASZ DOM w 1999 r. pozyskało licencję

¹ Child Welfare League of America, Standards of Excellence for Family Foster Care Services, publikowane corocznie.

na stosowanie Programu PRIDE. Program opracowany w Stanach Zjednoczonych dobrze sprawdza się w polskich warunkach. PRIDE nie jest osadzony na fundamencie rzeczywistości amerykańskiej, ale skupia się na umiejętnościach i kompetencjach, w jakie powinni być wyposażeni opiekunowie zastępczy. Ten aspekt kwalifikuje go do zastosowań ponadkontynentalnych². Pomimo dużej uniwersalności kraje wykorzystujące Program dokonują adaptacji do własnych specyficznych warunków środowiskowych i kulturowych. W Polsce prace nad dostosowaniem Programu oraz opracowaniem podręcznika dla kandydatów na opiekunów zastępczych i adopcyjnych prowadził Tomasz Polkowski – Przewodniczący Towarzystwa NASZ DOM. Na przestrzeni lat kolejne wersje podręcznika były uzupełniane i wzbogacane o nowe treści i ćwiczenia odnoszące się do specyficznych potrzeb dzieci osieroconych i opuszczonych [Polkowski 2011].

3. Kompetencje w Programie

W Programie PRIDE (podczas 9 sesji edukacyjnych³) kandydaci na rodziców zastępczych uzyskują precyzyjne informacje, dotyczące niezbędnych kompetencji opiekuńczo-wychowawczych, których nabycie jest konieczne do właściwego zaspokajania potrzeb wychowanków oraz świadomego uczestniczenia w pomocy dziecku i rodzinie. Metoda opiera się na założeniu, że każdy mając własne dzieci, bądź pamiętając dzieciństwo, posiada doświadczenie i przemyślenia dotyczące różnych zakresów wychowania dzieci. Kompetencje zostały sformułowane w pięciu kategoriach: „umiejętności opiekuńcze (związane z zapewnieniem opieki, bezpieczeństwa), umiejętności zaspokajania potrzeb rozwojowych dzieci oraz kompensowania opóźnień (edukacyjnych, emocjonalnych, rozwoju fizycznego), umiejętności wzmacniania więzi pomiędzy dziećmi a ich rodzinami naturalnymi, umiejętności wzmacniania trwałych i pozytywnych związków dziecka z rówieśnikami i dorosłymi, umiejętności pracy zespołowej”.

W ramach wyspecyfikowanych kategorii Program wyznacza cztery poziomy kompetencji:

- 1) poziom bycia świadomym,
- 2) poziom posiadania wiedzy i zrozumienia,
- 3) poziom posiadania kompetencji,
- 4) poziom posługiwania się kompetencjami.

Każdy poziom traktowany jest jak pewien stopień wtajemniczenia. Dlatego w Programie przyjęto założenie, że kandydaci na rodziców zastępczych zanim rozpoczną opiekę nad dzieckiem, powinni opanować dwa pierwsze poziomy.

² Szkolenia oparte na Programie PRIDE odbywają się poza Ameryką w Holandii, Węgrzech, Słowacji, Litwie, Ukrainie, Szwecji, Danii, Finlandii, Rosji i Polsce.

³ Program został zaprojektowany w oparciu o 9 sesji edukacyjnych, ale w praktyce kandydaci zobowiązani są do uczestnictwa w dodatkowej 10 sesji, która przybiera postać panelu dyskusyjnego. Specjaliści zajmujący się rodzinną opieką zastępczą odpowiadają na pytania kandydatów.

Komplementarnie uczyniono założenie, że kolejne dwa poziomy zostaną oprowadane w trakcie pełnienia roli rodzica zastępczego, ponieważ nabywanie umiejętności praktycznych oraz posługiwanie się nimi najlepiej można przyswoić podczas działania.

Zakres merytoryczny poziomu pierwszego i drugiego (świadomości oraz wiedzy) dotyczy orientacji w zagadnieniach i wymogach prawnych stawianych kandydatom. Są to między innymi: „zapoznanie z aktualnymi uregulowaniami ustawowymi obowiązującymi w Polsce, informacjami dotyczącymi pieczy zastępczej i rodzaju rodzin zastępczych, zakresu pomocy jakiej można oczekiwać od instytucji szkolących i wspierających opiekę zastępczą, praw i obowiązków opiekunów zastępczych”.

Innymi zagadnieniami poruszonymi podczas kolejnych etapów kształcenia (sesji) są kwestie związane ze znaczeniem rodziny dla stabilnego rozwoju dziecka czy nabywanie umiejętności tworzenia genogramu⁴, ilustrującego występujące zależności w rodzinie odnoszące się do tradycji czy zwyczajów. Niezwykle istotną rolę Program przypisuje umiejętnościom pracy zespołowej. Kandydaci pozyskują wiedzę o możliwym wsparciu, które jest potrzebne przy należytych wypełnianiu roli opiekunów zastępczych lub rodziny adopcyjnej.

W skład pakietu kompetencyjnego wpisano również, między innymi, obszar kształtowania więzi emocjonalnych oraz jego wpływu na prawidłowy rozwój dziecka. Fakt przeżycia separacji z rodziną naturalną powoduje u dzieci straty w uczuciach i określone zmiany w zachowaniu. Należy pamiętać, że sposób funkcjonowania i rozwój dzieci umieszczanych w pieczy zastępczej są zdeterminowane przez przeszłość tych dzieci, a najczęściej jest to doświadczenie zaniedbań, licznych krzywd i upokorzeń.

W Programie duże znaczenie przywiązuje się do tworzenia świadomości własnej tożsamości dziecka oraz budowania jego poczucia wartości. Samoocena dzieci odrzuconych, odbierających od rodziców komunikaty, że nie cenne i ważne, jest zaniżona. Wytwarzanie i podtrzymywanie poczucia własnej wartości wychowanków wymaga cierpliwości i umiejętności stosowania odpowiednich metod, których ćwiczenie zawarte jest w Programie. Silny akcent położony jest także na wzmacnianie więzi z naturalnym rodzeństwem (adekwatnie do sytuacji danego dziecka).

Warte krótkiego rozwinięcia są także kwestie dotyczące komunikacji rodziców z dzieckiem (sesja szósta). W Programie proponuje się naukę „metody pięciu kroków” do rozwiązywania „prostych przypadków” w trudnościach komunikacyjnych z dzieckiem. Twórczyniami tej skutecznej metody są amerykańskie

⁴ Genogram jest to graficzny schemat przekazów transgeneracyjnych w rodzinie, podobny do drzewa genealogicznego. Ilustruje związki i relacje między krewnymi oraz ważne daty z życia członków rodziny. Informuje też o wizji życia rodzinnego, jakie dana osoba otrzymała od swojej rodziny, wskazując przyczyny jej aktualnej sytuacji życiowej.

autorki książki „How to Talk So Kids Will Listen and Listen So Kids Will Talk”, A. Faber, E. Mazlish. Skuteczność działania tego mechanizmu zasadza się na skłonieniu dziecka do wykonania kilku prostych czynności. Opiekun poprzez: „nazwanie problemu, udzielenie krótkiej informacji, przypomnienie dziecku jednym słowem, opisanie tego, co czuje oraz napisanie krótkiego listu” uzyskuje porozumienie i realizację określonych działań [Faber, Mazlish 2000]. Ponadto, w obszarze komunikacji, zwraca się uwagę na: „asertywność i występujące blokady komunikacyjne dziecka, odkrywanie potrzeb, wzmacniania więzi z dzieckiem oraz na wytwarzanie atmosfery otwartości i szczerości”.

W końcowej części szkolenia (sesja 9) przyszli opiekunowie zapoznawani są: „z metodami przygotowania bezpiecznego środowiska domowego dla dziecka, niebezpieczeństwami istniejącymi w środowisku lokalnym dzieci, ze znaczeniem wzmacniania i wspierania środowiska rodzinnego, z wpływem przyjęcia obcego dziecka na wszystkich członków rodzin. Rozpatruje się również konsekwencje, jakie wywołuje przerwanie opieki nad przyjętym dzieckiem” czy obszar zagadnień związanych „z trudną przeszłością dziecka”.

Program PRIDE zakłada realizację zajęć, podczas których kandydaci wchodzi w odpowiednie role i w ten sposób ćwiczą niezbędne w opiece nad dziećmi umiejętności.

Ważnym uzupełnieniem jest znajomość Kodeksu Etycznego Rodzin Zastępczych, który został przygotowany przez West-East Dialogue (specjalistów z Europy Środkowo-Wschodniej, Austrii i Niemiec). W Polsce Kodeks jest propagowany przez Instytut Spraw Publicznych z siedzibą w Warszawie. Kodeks we wprowadzeniu definiuje standardy opieki nad dziećmi w rodzinach zastępczych oraz wskazuje i uczy na podejmowanie indywidualnego rodzaju pracy socjalnej, w szczególności do rozwiązywania problemów natury etycznej.

Zakończenie

Kwalifikacja kandydatów do pełnienia funkcji rodziny zastępczej przez wiele lat opierała się na wrażeniu, jakie robili oni na pracownikach ośrodków adopcyjno-opiekuńczych i sądów rodzinnych. W Polsce dopiero od 2001 r. istnieje ustawowy obowiązek przeszkolenia kandydatów przed podjęciem przez nich opieki zastępczej, a precyzyjnie reguluje tę kwestię ustawa z dnia 9 czerwca 2011 r. o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej [DzU z 2011 r., nr 149, poz. 887 z późn. zm.], wskazując na konieczność zatwierdzania programów szkolenia przez ministra właściwego do spraw rodziny.

Wychowanie dzieci umieszczonych w pieczy zastępczej wymaga szczególnych umiejętności i profesjonalizmu. Trudności wynikają z tego, że są to dzieci pochodzące zwykle ze środowisk niewydolnych wychowawczo i patologicznych, którym w rodzinach naturalnych nie wpajano społecznie akceptowanych wzorów zachowania. Najczęściej są zaniedbane edukacyjnie, mają poważne

zaległości, a często także trudności z przyswajaniem wiedzy wynikające z deficytów rozwojowych (których podłożem jest np. z nadużywanie alkoholu przez matkę w czasie ciąży). W wielu przypadkach traumatyczne doświadczenia skutkują zaburzeniami osobowości i zachowaniami o charakterze patologicznym. Negatywne skutki sytuacji braku więzi rodzinnej, której doświadczyły, są dowiedzione w interdyscyplinarnych badaniach.

Stale doskonalony i uzupełniany o nowe treści program PRIDE ma za zadanie nauczyć kandydatów radzenia sobie z typowymi problemami, jakie występują w związku z przyjęciem do rodziny obcego dziecka z całym bagażem jego trudnej przeszłości. W uwagach końcowych warto nadmienić, że w Polsce dominują rodziny zastępcze spokrewnione z dzieckiem, czyli takie, które tworzą wstępni lub rodzeństwo dziecka (w praktyce najczęściej są to dziadkowie). Przypomnijmy w tym miejscu, że ich szkolenie ma charakter fakultatywny. W literaturze przedmiotu wyrażane były niejednokrotnie krytyczne uwagi pod adresem dziadków jako rodziny zastępczej [Pakuła 2005: 114]. Nie negując zalet takiego rozwiązania, należy zdać sobie sprawę, że opieka nad wychowankami wymagającymi zabiegów reedukacyjnych i kompensacyjnych, sprawiającymi trudności wychowawcze, może przekraczać kompetencje i umiejętności radzenia sobie starszych opiekunów. Ich przygotowanie do pełnienia funkcji rodziny zastępczej powinno stać się w najbliższej przyszłości sprawą priorytetową, tak dla systemu legislacyjnego odnoszącego się do organizacji pieczy zastępczej, jak też praktycznej działalności w tym zakresie.

Literatura

- CWLA (1995), *Standards of Excellence for Family Foster Care Services*, Revised Edition.
- Faber A., Mazlish E. (2000), *How to Talk So Kids Will Listen and Listen So Kids Will Talk*, Ingram International Inc., Avon Books.
- Pakuła M. (2005), *Funkcjonowanie rodzin zastępczych, w których role rodziców pełnią dziadkowie*, „Lubelski Rocznik Pedagogiczny”, t. XXV, Lublin.
- Polkowski T. (2006), *Rodzinna opieka zastępcza [w:] Adopcja polska*, wyd. II popr., Towarzystwo NASZ DOM, Warszawa.
- Schlonsky A., Berrick J. (2001), *Assessing and promoting quality in kin and non kin foster care*, „Social Services Review”, 75.

Streszczenie

Instytucja rodzin zastępczych istnieje od dawna, jednak dopiero ostatnie dwie dekady są przykładem świadomego doboru kandydatów na opiekunów, a ustawy o obowiązkach odbycia przez nich szkolenia wprowadzono w Polsce w 2001 r. W artykule scharakteryzowano program PRIDE – rodzinna opieka zastępcza/adopcja w kontekście jego przydatności w rozwiązywaniu najbar-

dziej charakterystycznych problemów, z którymi borykają się rodziny zastępcze. Program PRIDE jest uznany, doceniany i wykorzystywany w wielu krajach do przygotowania osób ubiegających się o pełnienie funkcji opiekunów zastępczych.

Słowa kluczowe: opieka zastępcza, zawodowa rodzina zastępcza, program PRIDE.

Education professional foster families in Poland

Abstract

Foster families have existed for a long time. The last twenty years is an example of a conscious choice of candidates for carers. The statutory duty to do their training was introduced in Poland in 2001. The article characterizes the PRIDE program – family foster care/adoption in the context of its usefulness in solving the most characteristic problems. The PRIDE is recognized, appreciated and used in many countries to prepare applicants for acting as foster carers.

Key words: foster care, professional foster family, PRIDE program.